

त्रिवर्षेदिति विशेषावधारणकल्पना ६ । एव-
मन्यदपि उदाहार्यम् । न च हेत्वादीनामन्यतमं
ब्राह्मणमिति ज्ञेयम् । मन्त्रेष्वपि हेत्वादि-
सदभावात् । इन्द्रोवाप्तुमन्त्रिणीति हेतुः ।
उदानितुर्मन्त्रीरिति तस्मादुदकमुच्यते इति
निर्वचनम् । मोघमन्त्रं विन्दते अप्रयेताः इति
निष्ठा । अग्निर्मूर्धादिवः इति प्रशंसा । अथः
सिदाषोदुपरिस्त्रिदाषोति संशयः वचनाय
कपिप्लुनानाजभत इति विधिः । सहस्रमयुताद-
ददितिपरकृतिः । यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवा इति
पुराकल्पः । इति करणवहुलं ब्राह्मणमिति-
चेत् न इत्यददा इत्यनया इत्यपच इति
ब्राह्मणो गायेदित्यस्मिन् ब्राह्मणेन गातये
मन्त्रेतिशयः । इत्याहेत्यनेन वाक्येनोपनिबद्धं
ब्राह्मणमिति चैत्र राजाचिदां भगं भचीत्याह
यो वा रक्षाः शुचिरस्मीत्याह इत्यनयोर्मन्त्रयो-
रतिशयः । आख्याधिकारूपं ब्राह्मणमिति चेन्न
यमयमोसंवादस्तदावतिशयः । तस्मान्नास्ति
ब्राह्मणस्य जलचमिति प्राप्ते जमः मन्त्रब्राह्मण-
रूपौ इवेव वेदभागौ इत्यङ्गीकारात् । मन्त्र-
जलचस्य पूर्वमभितत्वादवशिष्टो वेदभागो
ब्राह्मणमित्येतत्तत्त्वं भविष्यति । तदेतत्तत्त्वं
इयं जेमिनिः सन्नयामास तत्रोदकेषु मन्त्रा-
ख्याशेषे ब्राह्मणशब्द इत्यादि ।”

विष्णुः । यथा, महाभारते । १३ । १४६ । ८४ ।

“ब्रह्मविद्ब्राह्मणो ब्रह्मो ब्रह्मो ब्राह्मणप्रियः ।”

शिवः । यथा, तत्रैव । १३ । १० । १३३ ।

गभस्तिब्रह्मज्ञानं ब्रह्मविद् ब्राह्मणो गतिः ।”

ब्रह्म जगतीति श्रुतपत्रा परब्रह्मवेतिर, जि ।)

ब्राह्मणह्रस्वः, पुं, (ब्राह्मणवर्णोत्पन्नतया वेदोक्त-

कस्मात्कुर्वन्प्रि आत्मानं ब्राह्मणं ब्रवीतीति ।

ब्राह्मण + नृ + नृ + बाहुज्जातु न वयादेशः ।)

ब्राह्मणजातिमात्रोपजीवी । यथा,—

“पित्रः संस्कारयुक्तो न निजं सन्नादि कर्म वः ।

नेमितिकान् नो कुर्यात् ब्राह्मणह्रस्व उच्यते ।

युक्तः स्वात् स्वसंस्कारेदिषु नियमनतेः ।

कर्म किञ्चिन् कुरुते वेदोक्तं ब्राह्मणह्रस्वः ।

गर्भाधानादिभिर्युक्तस्योपनयनेन च ।

न कर्मकृत् प्राचीते च ज्ञेयो ब्राह्मणह्रस्वः ।

अध्यापयति नो शिष्यान्प्राचीते वेदसुतमम् ।

गर्भाधानादिसंस्कारैर्धृतः स्याद्ब्राह्मणह्रस्वः ।”

इति प्राज्ञोत्तरखण्डे १०६ अध्यायः ।

तस्मै हाने पञ्चविंशो यथा,—

“सममन्त्रास्ते हानं विष्णुं ब्राह्मणमुवे ।

अधीते श्रतसाहसमन्त्रं वेदपारगे ।”

इति मानवे ७ । ८५ ।

ब्राह्मणयटिका, स्त्री, (ब्राह्मणस्य यटिरिव । ततः

कार्ये संज्ञायां वा कन् अत इत्यच् ।) वृज-

विशेषः । वामनहट्टी इति भावा । तत्पर्यायः ।

कञ्जिका २ ब्राह्मणो ३ पद्मा ४ भार्गो ५ अङ्गार-

यज्ञो ६ वावेयशक्तः ७ चर्मरः ८ बर्हकः ९ ।

इत्यमरः । २ । ४ । ८६ । ब्राह्मणयटिः १० ब्रह्म-

यटो ११ पञ्जीका १२ यटो १३ ब्रह्मयटिका १४
डुर्बरा १५ अङ्गारयज्ञो १६ वावेयः १७
ब्राह्मिका १८ । इति शब्दरत्नावली । अङ्गु-
भवा १९ पद्मा २० खरशक्तः २१ इञ्जिका
२२ । अस्या गुणाः ।

“भार्गो रूपा कटुक्षित्ता रथोष्णा पाचनी
जलुः ।

दीपनी तुवरा गुल्मरक्तुन्नाशयेद्भुवम् ।
श्लेष्मकावकपन्नासपीनसव्वरमारुतान् ।”

इति भावप्रकाशः ।

ब्राह्मणयटो, स्त्री, (ब्राह्मणस्य यटोव ।) भार्गो ।
इति राजनिर्घण्टः ।

ब्राह्मणहितः, चि, (ब्राह्मणस्य हितः ।) ब्राह्म-
णस्य हितकारी । तत्पर्यायः । ब्राह्मण्यः २ ।
इति ञटाधरः ।

ब्राह्मणायनः, पुं, (ब्राह्मणस्यापत्यम् । “नृणादिभ्यः
यक् ।” ४ । १ । ६६ । इति यक् ।) शुद्ध-
सन्ताननो विप्रः । इति त्रिकाण्शेषः ।

ब्राह्मणो, स्त्री, पञ्जिका । एका ।

(“सूक्ताष्टकं ब्राह्मणोदेवी मरुत्माना जता
जलुः ।

समुद्रान्ता बधुः कोटिवर्षाज्ज्यो पिकेत्यपि ।”

इति भावप्रकाशस्य पूर्वखण्डे प्रथमे भागे ।

भार्गो । तत्पर्याया यथा,—

“पद्मा गन्धर्वशका च काञ्ची चाङ्गारपथ्यपि ।

भार्यस्ययटिका ब्राह्मो ब्राह्मणी ब्रह्मचारिणी ।”

“हरिदुरेणुका कौन्ती ब्राह्मणी हेमगन्धिनी ।

इत्युभे वैद्यकरजमाज्ञायाम् ।

ब्राह्मण + ङीप् ।) ब्राह्मणपत्नी । इति विश्वः ।

(यथा, मनुः । ८ । ३७६ ।

“ब्राह्मणीं यद्युग्रान्ता गच्छतीं वैश्यपार्थिवी ।

वैश्यं पञ्चशतं जुह्यात् चित्रियम् सहस्रिणम् ।)

वरटी । इति त्रिकाण्शेषः । पिपीलिकाभेदः ।

तत्पर्यायः । स्युजशोर्धिका २ । इति हेमचन्द्रः ।

ब्राह्मणीगमने दोषो यथा,—

“कुलटाविप्रपत्नीनां गमने सुरविप्रयोः ।

ब्रह्महत्यायोऽप्यंशं पातकम् भवेद्भुवम् ।

तावासुपस्थितानाञ्च गमने तर्ह्यनुकम् ।

ज्ञाने घर्षो नास्ति पार्थिवस्याह कमनीह्रस्वः ।

विप्रपत्नीचतानाञ्च गमनेन वनेन चैत् ।

ब्रह्महत्याशतं पार्थ भवेदेव श्रुतौ श्रुतम् ।”

इति ब्रह्मवेत्तं प्रकृतिकण्डे ४५ अध्यायः ।

(उक्तिः । इयं हि भगवता ब्राह्मणीत्वेन

कथिता अर्जुनाय कथिता । यथा, महा-

भारते १४ । १४ । ११-१२ ।

अर्जुन उवाच ।

“हं तु सा ब्राह्मणी ज्ञान् । कृपावो ब्राह्मणवर्गः ।

याभ्यां सिद्धिरियं प्राप्ता तादुभौ वद मेऽनुग्रह ।

श्रीभगवानुवाच ।

मनो मे ब्राह्मणं विद्धि बुद्धिं मे विद्धि ब्राह्मणीम् ।

चेन्न इति यथोक्तः कोऽहमेव धनज्ञयः ।”

तीर्थविशेषः । यथा, महाभारते । १ । ४ । ५५ ।

“ततो वै ब्राह्मणीं गत्वा ब्रह्मचारो जितिन्द्रियः ।
पद्मवर्णं ध्यानेन ब्रह्मलोकं प्रपद्यते ।”)

ब्राह्मण्यं, स्त्री, (ब्राह्मणानां समूहः । ब्राह्मण +
“ब्राह्मणमानवनाङ्गवाद्यत् ।” ४ । २ । ४२ ।

इति यत् ।) ब्राह्मणसमूहः । इत्यमरः । १ ।

१ । ४१ । ब्राह्मणत्वम् । इति मेदिनी । ये, ६७ ।

(यथा, मनुः । १ । १०७ ।

“शूद्रां शयनमारोप्य ब्राह्मणो यावदधोगतिम् ।

जनयित्वा सुतं तस्मां ब्राह्मण्यदेव ह्रियते ।”)

ब्राह्मण्यः, पुं, श्रुतिग्रन्थः । इति शब्दमाला ।

ब्राह्मसूक्तम्, पुं, (ब्राह्मो ब्रह्मदेवताको सूक्तम् ।)

अथर्वोदयकालस्य प्रथमदण्डयम् । ब्राह्म-

सूक्तंमाह पितामहः ।

“रात्रिश्च पश्चिमे यामे सूक्तं ब्राह्म उच्यते ।”

पश्चिमे यामे शेषार्द्धप्रहरे । शेषार्द्धप्रहरे ब्राह्मो

सूक्तं इति मदनपारिजातात् । तथापि सूर्यो-

दयात् प्राक् अर्द्धप्रहरे द्वौ सूक्तौ तत्राद्यो

ब्राह्मः द्वितीयो रौद्रः । इत्याहिकतत्त्वम् । ७ ।

“ब्राह्मे सूक्तं चोत्तिष्ठेत् सुस्थो रचायंमायुवः ।

शरीरचिन्तां निर्वर्त्य मेघं कर्मे समाचरेत् ।”

इति राजवल्गवः ।

तत्तत्त्वं प्रातःतद्व्यशब्दे द्रष्टव्यम् । ब्राह्मो

सूक्तम् । स तु एकमनुष्ठितिकालः ।

“देविकानां युगानाम् सहस्रं ब्रह्मो दिनम् ।

मन्वन्तरं तथैवैकं तस्य भागश्चतुर्दशः ।”

इति लिङ्गपुराणदर्शनात् ।

ब्राह्माहोरात्रः, पुं, (ब्राह्मोऽहोरात्रः ।) ब्रह्मो

दिनयामिनी । स तु देवयुगसहस्रहयेन भवति ।

स च शूर्वा कल्पद्वयकालः । तत्र दिनसहस्र-

कल्पः रात्रिश्च चतुर्कल्पः । इत्यमरटीकायां

भरतः ।

“देविकानां युगानाम् सहस्रं परिवर्त्तया ।

ब्राह्मेकमहर्ष्येयं तावती रात्रिरेव च ।

तद्देवयुगसहस्रानां ब्राह्मं पुण्यमहर्षिदुः ।

रात्रिश्च तावतीमेव तैऽहोरात्रविदो जनाः ।”

इति मानवे १ । ७३ ।

ब्राह्मिका, स्त्री, (ब्राह्मी एव । संज्ञायां कार्ये वा

कम् अत इत्यच् ।) ब्राह्मणयटिका । इति

शब्दरत्नावली ।

ब्राह्मी, स्त्री, (ब्राह्मण रवम् । ब्रह्म + ङीप् ।

टिडोमः । चिदां ङीप् ।) दुर्गा । यथा,—

“हृदयशरीरं वदमेवं प्रमाकतः ।

हृदयिणीर्बभितुक्तं ब्राह्मी देवी ततः स्रुता ।”

इति देवीपुराणे ४५ अध्यायः ।

शिवस्यारमाटकान्तमाटकाविशेषः । सा

च ब्रह्मशक्तिः । सरस्वती । शाकभेदः । तत्त-

त्पर्यायः । मत्स्याची २ वयस्या ३ चोम-

वजरी ४ । इत्यमरः । २ । ४ । १३७ । चत्वारि

चोमकतापी । ब्राह्मीशक्ति इति केचित् । इति

तट्टीकायां भरतः । (यथा, भावर्के १६६ अध्याये ।

“यथा त्रिकटुकश्चैव जवजं चूर्णसुतमम् ।

ब्राह्मीरसो भवितव्य मधुसपिचमन्वितम् ।